NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

IJTIMOIY TARMOQLARDA FUQAROLARARO NIZOLAR ESKALATSIYASINING IJTIMOIY-FALSAFIY DETERMINANTLARI

Rahimov Ravshanjon Ne'matjon o'g'li
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada ijtimoiy tarmoqlarda fuqarolararo nizolar eskalatsiyasini belgilovchi omillar ijtimoiy-falsafiy tahlil predmeti sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif determinant tushunchasini sabab tushunchasidan farqlab, eskalatsiya omillarining to'rt darajasini — ontologik, gnoseologik, aksiologik va praksiologik darajalarni — ajratadi hamda ularning o'zaro bog'liqligini asoslaydi. Tadqiqotda texnologik determinizm va texnikaning ijtimoiy shakllanishi nazariyalari qiyosiy tahlil qilinib, ikkala pozitsiyaning ham bir tomonlamaligi ko'rsatiladi. Strukturalash nazariyasi asosida raqamli muhit nizoni keltirib chiqaruvchi sabab emas, balki mavjud ijtimoiy ziddiyatlarning namoyon bo'lish ehtimolini o'zgartiruvchi shart sifatida talqin qilinadi. Natijada eskalatsiya determinantlarining darajali modeli taklif etiladi va uning amaliy ahamiyati izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *fuqarolararo nizo, eskalatsiya, ijtimoiy tarmoq, determinant, ijtimoiy falsafa, texnologik determinizm, strukturalash nazariyasi, raqamli muhit*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЭСКАЛАЦИИ ГРАЖДАНСКИХ КОНФЛИКТОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Аннотация: *В статье факторы, определяющие эскалацию гражданских конфликтов в социальных сетях, рассматриваются как предмет социально-философского анализа. Разграничивая понятия детерминанты и причины, автор выделяет четыре уровня факторов эскалации — онтологический, гносеологический, аксиологический и праксиологический — и обосновывает их взаимосвязь. В исследовании сопоставительно анализируются теории технологического детерминизма и социального формирования техники, показывается односторонность обеих позиций. На основе теории структурации цифровая среда интерпретируется не как причина, порождающая конфликт, а как условие, изменяющее вероятность проявления уже существующих социальных противоречий. В результате предлагается уровневая модель детерминант эскалации и разъясняется её практическое значение.*

Ключевые слова: *гражданский конфликт, эскалация, социальная сеть, детерминанта, социальная философия, технологический детерминизм, теория структурации, цифровая среда*

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DETERMINANTS OF THE ESCALATION OF CIVIL CONFLICTS IN SOCIAL NETWORKS

Abstract: *The article examines the factors determining the escalation of civil conflicts in social networks as a subject of social and philosophical analysis. Distinguishing the concept of a determinant from that of a cause, the author identifies four levels of escalation factors — ontological, epistemological, axiological and praxeological — and substantiates their interconnection. The study comparatively analyses the theories of technological determinism and the social shaping of technology, demonstrating the one-sidedness of both positions. Drawing on structuration theory, the digital environment is interpreted not as a cause generating conflict but as a condition that alters the probability of already existing social contradictions becoming manifest. As a result, a level-based model of escalation determinants is proposed and its practical significance is explained.*

Keywords: *civil conflict, escalation, social network, determinant, social philosophy, technological determinism, structuration theory, digital environment*

KIRISH

Fuqarolararo nizolar jamiyat hayotining doimiy hamrohi bo'lib kelgan va ijtimoiy falsafada ularning tabiati uzoq vaqtdan buyon tadqiq etiladi. So'nggi o'n yilliklarda esa bu masala yangi jihat kasb etdi: nizolarning sezilarli qismi endi ijtimoiy tarmoqlar muhitida boshlanadi, shakllanadi va keskinlashadi. Bu holat tadqiqotchi oldiga aniq savol qo'yadi — raqamli muhit nizoning yangi sabablarini yaratadimi yoki eski sabablarning namoyon bo'lish shaklini o'zgartiradimi? Savolning falsafiy ahamiyati shundaki, unga beriladigan javob amaliy xulosalarni ham belgilaydi. Agar raqamli muhit nizo manbai deb hisoblansa, yechim texnik chora-tadbirlarda — cheklash, filtrlash, nazoratda izlanadi. Agar u faqat namoyon bo'lish maydoni deb qaralsa, yechim ijtimoiy munosabatlarning o'zida izlanadi. Ikkala yondashuv ham bir tomonlama bo'lib, masalaning haqiqiy murakkabligini soddalashtiradi. Mazkur maqolaning maqsadi ijtimoiy tarmoqlarda fuqarolararo nizolar eskalatsiyasining ijtimoiy-falsafiy determinantlarini aniqlash va ularning darajali tuzilishini asoslashdan iborat. Vazifalar quyidagicha belgilanadi: determinant va sabab tushunchalarini farqlash; eskalatsiya omillarining darajalarini ajratish; texnologik determinizm va texnikaning ijtimoiy shakllanishi nazariyalarini qiyoslash;

determinantlarning o‘zaro bog‘liqlik mexanizmini ko‘rsatish. Tadqiqotda determinant deganda hodisani muqarrar keltirib chiqaruvchi sabab emas, balki uning yuz berish ehtimolini, shaklini va tezligini o‘zgartiruvchi omil tushuniladi. Bu farq uslubiy jihatdan muhim: ijtimoiy hodisalar sohasida qat’iy sabab-oqibat bog‘lanishi kam uchraydi, ko‘proq shart-ehtimol bog‘lanishi kuzatiladi. Shuning uchun eskalatsiya tahlilida savol bu nizoni nima keltirib chiqardi degan shaklda emas, qanday sharoitlar uni muqarrar emas, lekin ehtimolli qildi degan shaklda qo‘yiladi. Eskalatsiya atamasi ham aniqlashtirishni talab qiladi. Nizoning mavjudligi va nizoning keskinlashuvi bir xil hodisa emas. Manfaatlar yoki qadriyatlar farqi har qanday jamiyatda mavjud va u o‘z-o‘zidan buzg‘unchi emas. Eskalatsiya esa bu farqning muhokama predmetidan qarama-qarshilik predmetiga, so‘ngra tomonlarning bir-birini inkor etishiga o‘tishi demakdir. Tadqiqot diqqati aynan shu o‘tish nuqtasiga va uni belgilovchi omillarga qaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ijtimoiy nizoning falsafiy talqini klassik sotsiologik an’anada shakllangan. G.Zimmel nizoni jamiyatning kasalligi emas, uning tabiiy shakllaridan biri deb hisoblab, nizo guruh chegaralarini aniqlashtirishi va ichki birlikni mustahkamlashi mumkinligini ko‘rsatgan. L.Kozer bu g‘oyani rivojlantirib, nizoning funksional va disfunksional turlarini farqlagan: tizim doirasida kechadigan nizo uni moslashtiradi, tizimning o‘ziga qarshi qaratilgan nizo esa uni buzadi. R.Darendorf esa nizo manbaini hokimiyat taqsimotidagi tengsizlikda ko‘rib, uni ijtimoiy tuzilmaning doimiy xususiyati deb bilgan. Texnikaning ijtimoiy hayotga ta’siri masalasida ikki qarama-qarshi an’ana shakllangan. M.Maklyuen va J.Ellyul asarlarida ifodalangan texnologik determinizm texnik vositaning o‘zi ijtimoiy munosabatlar shaklini belgilashini asoslaydi; Maklyuenning vosita xabarning o‘zidir degan mashhur tezisi shu qarashning qisqa ifodasidir. Bu yondashuv aloqa vositasining tuzilishi muloqot mazmunidan ko‘ra kuchliroq ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi. Qarama-qarshi pozitsiyani texnikaning ijtimoiy shakllanishi nazariyasi egallaydi. T.Pinch va V.Beyker texnik tizimlarning rivojlanishi texnik mantiq bilan emas, ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi kelishuv bilan belgilanishini ko‘rsatganlar. E.Feenberg esa texnikani qadriyatlardan xoli vosita deb emas, ijtimoiy tanlovlar muhrlangan tuzilma deb talqin qiladi. Bu yondashuvga ko‘ra raqamli platformaning xususiyatlari texnik zarurat emas, loyihaviy qarorlar natijasidir. Ikki an’ana o‘rtasidagi ziddiyatni bartaraf etishga urinishlar orasida E.Giddensning strukturalash nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Giddens tuzilma va harakat o‘rtasidagi munosabatni bir tomonlama emas, ikki tomonlama deb izohlaydi: tuzilma individ harakatini cheklaydi va ayni paytda imkoniyat yaratadi, individ harakati esa tuzilmani qayta ishlab chiqaradi. R.Bxaskarning tanqidiy realizmi ham shunga yaqin yechim beradi: ijtimoiy tuzilmalar real mavjud, biroq ular individ harakati orqali va faqat shu orqali amal qiladi. Raqamli muhitning ijtimoiy tabiatini tahlil qilishda M.Kastelsning tarmoq jamiyati nazariyasi asosiy manba hisoblanadi. Kastels axborot oqimlari makoni an’anaviy joylar makonini siqib chiqarmaganini, balki u bilan murakkab munosabatga kirishganini ko‘rsatadi. Y.Habermasning ommaviy makon haqidagi tadqiqotlari esa muloqot muhitining tuzilishi jamoatchilik fikrining shakllanishiga qanday ta’sir qilishini tushuntiradi va mazkur maqolada gnoseologik daraja tahlili uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ko‘rib chiqilgan manbalarning umumlashtirilgan tahlili ikki bo‘shliqni ko‘rsatadi. Birinchidan, nizo nazariyasi va texnika falsafasi odatda alohida yo‘nalishlar sifatida rivojlangan va ular o‘rtasidagi bog‘lanish yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ikkinchidan, raqamli muhitdagi nizolar haqidagi ko‘pgina ishlar aniq hodisalarni tavsiflash bilan cheklanadi va omillarning darajali tuzilishini ko‘rsatmaydi. Mazkur maqolada aynan shu ikki bo‘shliqni to‘ldirish, ya’ni nizo nazariyasi va texnika falsafasi xulosalarini bir tahliliy modelda birlashtirish vazifasi qo‘yiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ijtimoiy-falsafiy tahlil doirasida olib borilgan bo‘lib, unda tushunchaviy tahlil, qiyosiy-nazariy tahlil, darajali yondashuv va modellashtirish usullaridan foydalanilgan. Tushunchaviy tahlil determinant, sabab, shart va bahona tushunchalarini farqlash hamda nizo va eskalatsiya atamalarining mazmunini aniqlashtirish uchun qo‘llanildi. Qiyosiy-nazariy tahlil texnologik determinizm va texnikaning ijtimoiy shakllanishi nazariyalarini bir predmet bo‘yicha yonma-yon qo‘yish imkonini berdi. Darajali yondashuv eskalatsiya omillarini bir tekislikda emas, tartiblangan tuzilmada ko‘rish uchun tanlandi: ontologik daraja muhitning o‘zini, gnoseologik daraja bilim va axborotga munosabatni, aksiologik daraja qadriyatlar to‘qnashuvini, praksiologik daraja esa harakatni rag‘batlantiruvchi tuzilmalarni qamrab oladi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, unda empirik ma’lumotlar to‘planmagan; taklif etilayotgan model keyingi empirik tekshirish uchun tahliliy vosita sifatida qaraladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlilning birinchi natijasi determinantlarning ontologik darajasini aniqlashdan iborat. Bu darajada raqamli muloqot makonining o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi: muloqotning masofadan va vaqt jihatidan siljigan holda kechishi; suhbatdoshning jismoniy mavjudligi yo‘qligi; xabarning cheksiz takrorlanish va saqlanish qobiliyati; auditoriyaning noaniqligi. Bu xususiyatlar o‘z-o‘zidan nizo yaratmaydi, biroq ular nizoli muloqotning narxini pasaytiradi. Jismoniy muloqotda keskin so‘z bevosita javobni keltirib chiqaradi; raqamli muhitda bunday darhol javob mexanizmi yo‘q va shu sababli ogohlantiruvchi tormoz kuchsizlanadi. Ontologik daraja tahlilini yana bir jihat to‘ldiradi — harakatlar narxining assimetriyasi. Raqamli muhitda keskin xabarni yaratish va tarqatish deyarli hech qanday resurs talab qilmaydi: bir necha soniya vaqt yetarli. Buzilgan munosabatni tiklash esa uzoq vaqt, bevosita muloqot va ko‘pincha uchinchi tomonning ishtirokini talab qiladi. Bu assimetriya falsafiy jihatdan muhim, zero u buzish va tiklash jarayonlarining tezligi o‘rtasidagi farqni belgilaydi va natijada tizimda zararning to‘planish moyilligini hosil qiladi. Ikkinchi natija gnoseologik daraja tahliliga tegishli. Bu darajada umumiy bilim maydonining parchalanishi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Nizoning muhokama orqali hal qilinishi tomonlarda umumiy faktik asos mavjud bo‘lishini talab qiladi: tomonlar nima yuz berganini bir xil tushunib, uning bahosida ixtilof qilsalar, bahs mumkin. Raqamli muhitda esa ko‘pincha tomonlar turli faktik manzaralarga tayanadi va natijada bahs baho darajasidan voqelik darajasiga tushadi. Bunday vaziyatda kelishuv

imkoniyati keskin kamayadi, chunki umumiy mezon yo‘qoladi. Uchinchi natija aksiologik darajaga oid. Qadriyatlar to‘qnashuvining o‘zi yangi hodisa emas, biroq raqamli muhitda u o‘ziga xos shakl oladi. Bu yerda qarama-qarshilik ko‘pincha manfaat emas, o‘zlik masalasi sifatida qo‘yiladi: bahs predmeti muayyan masala bo‘lishdan to‘xtab, tomonning kimligiga aylanadi. O‘zlikka doir bahsning xususiyati shundaki, unda murosa yutuq emas, yon berish sifatida qabul qilinadi. Shu sababli aksiologik daraja eskalatsiyaning eng barqaror va eng qiyin bartaraf etiladigan omilini tashkil qiladi. To‘rtinchi natija praksiologik darajani ochib beradi. Bu darajada harakatni rag‘batlantiruvchi tuzilmalar ko‘rib chiqiladi: raqamli muhitda e’tibor cheklangan resurs bo‘lib, u uchun kurash xabarning shaklini belgilaydi. Keskin, qarama-qarshi qo‘yuvchi va hissiy xabar neytral xabarga qaraganda ko‘proq e’tibor oladi; e’tibor esa ijtimoiy va ba’zan moddiy foyda beradi. Natijada muloqot ishtirokchisi uchun keskinlashtirish rag‘batlantiriladigan xatti-harakatga aylanadi. Bu mexanizm ayniqsa muhim, chunki u nizoni hech kim maqsad qilmagan holda ham kuchaytiradi. Beshinchi natija to‘rt darajaning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatishdan iborat. Ontologik daraja imkoniyat yaratadi, gnoseologik daraja kelishuv asosini yo‘qotadi, aksiologik daraja ixtilofni o‘zlik masalasiga aylantiradi, praksiologik daraja esa keskinlashtirishni rag‘batlantiradi. Bu darajalar ketma-ket emas, bir vaqtda amal qiladi va biri boshqasini kuchaytiradi. Shu sababli eskalatsiyaga qarshi faqat bir darajada ko‘rilgan chora kutilgan natija bermaydi: masalan, faqat texnik cheklov ontologik darajaga ta’sir qiladi, ammo gnoseologik parchalanishni ham, aksiologik qutblanishni ham bartaraf etmaydi. Oltinchi natija nazariy bahsga yechim taklif etish bilan bog‘liq. Texnologik determinizm raqamli muhitning ta’sirini haqiqatan ham qayd etadi, biroq uni mutlaqlashtiradi va ijtimoiy ziddiyatlarning muhitdan oldin mavjudligini hisobga olmaydi. Texnikaning ijtimoiy shakllanishi nazariyasi muhitning ijtimoiy kelib chiqishini to‘g‘ri ko‘rsatadi, biroq uning mustaqil ta’sir kuchini kamaytirib baholaydi. Strukturalash nazariyasi asosida esa aniq xulosa shakllanadi: raqamli muhit nizoning sababi emas, uning ehtimolini, tezligini va ko‘lamini o‘zgartiruvchi shartdir.

MUHOKAMA

Taklif etilayotgan modelga nisbatan e’tiroz bildirilishi mumkin: agar raqamli muhit sabab emas, faqat shart bo‘lsa, unga qaratilgan har qanday chora samarasiz bo‘lib chiqmaydimi? Bu e’tiroz shart tushunchasini kuchsiz deb tushunishga asoslanadi. Aslida ijtimoiy jarayonlarda shartning ta’siri sababdan kam emas: bir xil ziddiyat bir sharoitda muhokamaga, boshqa sharoitda esa to‘qnashuvga olib kelishi mumkin. Shuning uchun shartga ta’sir qilish amaliy jihatdan mazmunli, faqat undan mutlaq natija kutilmasligi kerak. Ikkinchi muhokama nuqtasi mas’uliyat masalasiga tegishli. Agar eskalatsiya tizimli omillar bilan belgilansa, ishtirokchining shaxsiy mas’uliyati kamaymaydimi? Falsafiy javob determinizm va fatalizmni farqlashda yotadi. Omillarning mavjudligi tanlov erkinligini bekor qilmaydi: ular tanlovning narxini o‘zgartiradi, lekin tanlovning o‘zini yo‘q qilmaydi. Bundan tashqari, omillarni bilish mas’uliyatni kamaytirmaydi, aksincha kengaytiradi, chunki ongli ishtirokchi o‘z harakatining oqibatini yaxshiroq tasavvur qiladi. Uchinchi masala tadqiqot natijalarining amaliy qo‘llanilish chegarasiga tegishli. Darajali model nizoni oldindan aytib berish vositasi emas; u tahlil qurolidir. Uning vazifasi muayyan vaziyatda qaysi daraja hal qiluvchi rol o‘ynayotganini aniqlashga yordam berish. Masalan, agar nizo asosan faktik ixtilofdan kelib chiqqan bo‘lsa, ishonchli axborot taqdim etish samara beradi; agar u o‘zlik masalasiga aylangan bo‘lsa, axborot deyarli ta’sir qilmaydi va boshqa yondashuv talab etiladi. To‘rtinchi masala modelning chegarasiga tegishli. Darajali model nizoning kechishini oldindan hisoblash imkonini bermaydi va bunday da’vo qilmaydi ham. Uning vazifasi boshqacha: muayyan vaziyatda qaysi omil yetakchi ekanini aniqlashga va shu asosda chorani tanlashga yordam berish. Bundan tashqari model universal emas unda keltirilgan omillarning nisbiy og‘irligi turli ijtimoiy-madaniy sharoitlarda farq qilishi mumkin va bu farqni aniqlash mustaqil tadqiqot predmetini tashkil etadi.

XULOSA

Olib borilgan tahlil ijtimoiy tarmoqlarda fuqarolararo nizolar eskalatsiyasi bir omil bilan emas, o‘zaro bog‘liq omillar tizimi bilan belgilanishini ko‘rsatdi. Determinant va sabab tushunchalarining farqlanishi masalaning to‘g‘ri qo‘yilishini ta’minladi: raqamli muhit nizoni muqarrar qilmaydi, uning ehtimolini oshiradi. Tadqiqot natijasida eskalatsiya determinantlarining to‘rt darajali modeli asoslandi. Ontologik daraja raqamli muloqot makonining tormozlovchi mexanizmlarni kuchsizlantiruvchi xususiyatlarini, gnoseologik daraja umumiy faktik asosning parchalanishini, aksiologik daraja bahsning o‘zlik masalasiga aylanishini, praksiologik daraja esa keskinlashtirishni rag‘batlantiruvchi tuzilmalarni qamrab oladi. Darajalarning bir vaqtda va o‘zaro kuchaytiruvchi ta’siri eskalatsiyaga qarshi kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Nazariy bahs doirasida texnologik determinizm ham, texnikaning ijtimoiy shakllanishi nazariyasi ham bir tomonlama ekani aniqlandi; strukturalash nazariyasi asosida raqamli muhitni shart sifatida talqin qilish yechimi taklif etildi. Keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalishlar: har bir daraja uchun kuzatiladigan ko‘rsatkichlarni ishlab chiqish; mahalliy raqamli muhit sharoitida modelni empirik tekshirish; darajalararo ta’sir kuchini qiyosiy baholash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Simmel G. Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. – Leipzig: Duncker & Humblot, 1908. – 782 S.

2. Coser L.A. The Functions of Social Conflict. – Glencoe, IL: The Free Press, 1956. – 188 p.

3. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. – Stanford: Stanford University Press, 1959. – 336 p.

4. Ellul J. The Technological Society. – New York: Alfred A. Knopf, 1964. – 449 p.

5. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. – New York: McGraw-Hill, 1964. – 359 p.

6. Pinch T.J., Bijker W.E. The Social Construction of Facts and Artefacts // Social Studies of Science. – 1984. – Vol. 14, No. 3. – P. 399–441.

7. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. – Cambridge: Polity Press, 1984. – 402 p.
8. Habermas J. Strukturwandel der Öffentlichkeit. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. – 391 S.
9. Feenberg A. Questioning Technology. – London: Routledge, 1999. – 243 p.
10. Castells M. Communication Power. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 571 p.